
Die diakroniese impak van die Middeleeuse politieke denke op die vroeg-Protestantse politologiese standpunte met besondere verwysing na onderdane se reg tot verset teen tirannieke gesagsuitoefening

Andries Raath

Navorsingsgenoot

Departemente Geskiedenis en Publiekreg

Universiteit van die Vrystaat

RaathA@ufs.ac.za

Abstract

The diachronic impact of Medieval political thought on the early Protestant political views with particular reference to the subjects' right to resist tyrannical rulers

In his work Structural Anthropology (1963) Claude Lèvi Strauss distinguishes between synchronic and diachronic methodologies for studying societal phenomena and social entities. Synchronic methodologies focus on the contemporary position of social entities. In contradistinction to synchronic methodologies, diachronic approaches also consider the historical development of social phenomena. The complex nature of societies can often only be described in terms of atavistic tendencies. This is particularly true of early Reformational social institutions and their reliance on Medieval social and political structures. Because of the complexities of Medieval political culture in

particular, political institutions and views cannot be described in terms of linear historical development. The resurgence of Roman law, Aristotelian philosophy and the reliance on ancient political institutions of Sparta and Athens, are only a few of the aspects reflecting the diachronic nature of Medieval political and constitutional institutions. In many instances, Medieval political authors relied on ideas from ancient political sources. The diachronic transmission of these Medieval political ideas in early Reformational political thought, produced a complex configuration of political positions on sovereignty, the rule of law, political freedom and resistance theory and differing in varying proportions from the classical Medieval views on these issues. In this article, the author investigates the diachronic Medieval origin of early Reformational political concepts and their impact on the formulation of political views pertaining to resistance to tyranny in particular.

1. Inleiding

Claude Lèvi-Strauss het in sy werk *Structural Anthropology* (1963) 'n onderskeid getref tussen *sinkroniese* en *diakroniese* metodiek by die bestudering van samelewings- en sosiale entiteite.¹ Sinkroniese metodiek fokus op die kontemporêre stand van samelewings en sosiale entiteite, terwyl diakroniese benaderings ook op die historiese ontwikkeling van samelewingsinstellings let. Die anomaliese aard van samelewings kan dikwels hoofsaaklik in terme van atavistiese (oftewel teruggaardende) tendense beskryf word. Die Middeleeuse kultuur was van so 'n komplekse aard dat dit nie in terme van reglynige historiese ontwikkeling beskryf kan word nie. Die opbloeï van die Romeinse Reg in die Middeleeuse politieke denke, invloed van Aristoteliese filosofie en die teruggryp op antieke politieke instellings, soos dié te Sparta en Athene, is enkele fasette van die diakroniese inslag van die Middeleeuse politieke en konstitusionele denke. In baie gevalle het die Middeleeuse politieke denkers samelewingsvraagstukke benader met idees wat uit werke van antieke skrywers oorgeneem is.² Hierdie idees is egter nie bloot herhaal nie, maar binne die sintese-denke van die Middeleeuse politieke en filosofiese standpunte met ander invloede en die interpretasies

1 C. Lévi-Strauss, *Structural Anthropology*. Vertaal deur C. Jacobson & B.G. Schoepf. New York: Basic Books (1963), pp. 3, 21, 89, 212, 291.

2 Vgl. A.W.G. Raath, "Stoic roots of early Reformational resistance theory: a marginal note on the origins of the right to resistance in Early Reformational political thought" In: *Studia Historiae Ecclesiasticae*, Oktober (2011): 1-12.

van Middeleeuse skrywers gesintetiseer; klassieke politieke begrippe is gebruik om uitdrukking aan hul politieke opvattinge te gee en sodoende is die grondslag vir latere konstitusionele benaderings gelê. In hierdie artikel word op enkele begrippe gelet wat dié diakroniese oordrag van die Middeleeuse politieke filosofie aan die lig bring. Die ontwikkeling van die staatsbegrip, soewereiniteit, korporasieteorie, politieke kontrakdenke en die implikasies daarvan vir die burgerlike en politieke vryhede van die burgers word kortliks ondersoek en die gevolge daarvan vir die politieke denke aangedui. Die agtergrond waarteen die diakroniese ontwikkeling van die Middeleeuse politieke denke plaasgevind het, berus op 'n drietal belangrike uitgangspunte: eerstens, die beginsel van die oppergesag van die reg as uitdrukking van die gemeenskapswil; tweedens, die beperkte kompetensieëre van vorstelike gesag; derdens, dat die vorstelike gesag van die volk kom en tot 'n mindere of meerdere mate deur die volkswil aan kompetensieperke gebind word.

2. Die ontwikkeling van die Middeleeuse staatsbegrip

2.1 Die ontwikkeling van die verbandspersoonlikheid en regspersoonlikheid van die staat

In die politiek-filosofiese denke van die Griekse oudheid is die *polis* beskou as 'n entiteit wat 'n selfstandige geheel vorm, met 'n eie wese toegerus waarin die individuele persoonlikheid opgaan en waarmee die begrip van menslike gemeenskap saamval. Die Griekse denkers onderskei reeds die algemene van die individuele en had 'n begrip van die wese van die politieke gemeenskap wat – hoewel nie identies met ons teenwoordige begrip van 'n regspersoon wat teenoor die veelheid van lede verselfstandig word – tog meebring dat 'n opvatting van die staat as lewende organisme deur Plato (427-347 v.C.) voorgestel word as 'n mens in die groot (makrokosmos);³ deur Aristoteles (384-322 v.C.) meer abstrak as 'n veelsoortige saamgestelde kollektiewese, wat hom bo die enkeling verhef en al sy verhoudinge omvat,⁴ en die bestaan waarvan gereël word deur 'n konstitusie.⁵ Tot die begrip van 'n regspersoon as subjek van gesagsregte kom laasgenoemde egter nie, en hy beklee die waarneembare persoon met die staatsgesag.

3 Plato, *The Republic*. Vertaal deur Desmond Lee. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books (1979), IV, 443c. Kyk ook IV, 439 d. (Alle verwysings na klassieke bronne noem die boek, hoofstuk en paragraaf of reël(s) tensy anders vermeld. By bronne van Aristoteles is die verwysings slegs na die betrokke reël(s)).

4 Aristoteles, *Politics*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books (1979), 1252 a.

5 Kyk Aristoteles, *Politics*, 1252 b.

Dieselfde filosofiese staatsopvatting tref ons in wese by die Romeine aan. Vir Cicero (106-43 v.C.) is die staat 'n organisme met 'n eie wese. Hy onderskei die eenheid van die gesamentlike liggaam, en die veelheid van individuele konstituente daarvan, maar die *societas civium* beskik oor geen persoonlikheid apart van die *civis* nie.⁶ Vir Cicero is die georganiseerde *populus* die staat. Hoewel hy die idee van regsobjektiwiteit – deur die Romeine veel skerp ontwikkel as deur die Grieke – na vore bring en melding maak van die *populus* as draer van die gesagsregte. Ook die Stoïsyne beskou die staat as 'n onderdeel van die mensheidsgemeenskap (*societas generis humani*) en by hul omskrywing van die staat as *corpus ex distantibus* veronderstel dit die moontlikheid van 'n geheel wat nie dieselfde as die totaliteit van die lede is nie – dus die identiteit van die eerste, ondanks wisseling van laasgenoemde – maar steeds nie met 'n eie afsonderlike persoonlikheid nie.⁷ Dit was eers by die Romeinse stadsgemeentes, die *municipia*, as staatsdele dat die begrip regs persoonlikheid ontwikkel het.⁸ Die *municipia* het geen eie *jus publicum* gehad nie, maar het geval onder die staat van wie hul bestaan afgelei was; tog het hul oor 'n eie vermoë beskik. Die verhouding van hierdie *municipia* tot hierdie vermoë was privaatregtelik. Volgens die publiekreg kon dit, omdat die *municipia* deur staatlke wetgewing in die lewe geroep is en as staatsdeel 'n administratief verselfstandige deel was van die staatsvermoë. As gemeenskapsgeheel is dit as persoon behandel en in die privaatreng ingetrek en aan die stadsgemeente is 'n eie vermoë toegeken wat nie aan die *populus Romanus* behoort nie⁹ en ook nie aan die *singuli* of aan die staat nie, maar die *municipium* is behandel as 'n aparte subjek.¹⁰ Aan hierdie subjek, wat onveranderd gebly het ondanks die wisseling van lede, is wils- en handelingsbevoegdheid toegeken. Hiermee het die stadsgemeente gegroei tot 'n regs persoonlikheid waarvan die lede

6 Cicero, *Philippics*. Cambridge: Cambridge University Press (2003), 2, 9, 21 (*omnes civitatis*); *In Catalinam*. London: Bloomsbury Academic (2009), 1, 11, 27 (*omnis res publica*); *Pro Milone*. Redakteur F.H. Olson. London: Bloomsbury Academic (1980), 8, 20 (*totis civitas*); *Republica & De Legibus*. Vertaal deur C.W. Keyes. London: William Heinemann (1948), 1, 25, 39.

7 O. von Gierke, *Das deutsche Genossenschaftsrecht*, Vol. 3. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung (1873), p. 3.

8 Kyk Gierke, *Deutsche Genossenschaftsrecht*, Vol. 3, p. 201.

9 Justinianus, *Corpus Juris Civilis*. Vol. 1. *Institutiones & Digesta*. Redakteur. P. Krueger. Berolini: Apud Weidmannos (1928); *Digesta*, 50, 16, 16: "... nam 'publica' appellation in compluribus causis ad populum Romanum respicit: civitates enim privatorum loco habentur." Kyk ook *Digesta*, 50, 16, 15: "Bona civitatis abusive 'publica' dicta sunt: sola enim ea publica sunt, quae populi Romani sunt." (Alle verwysings na die *Institutiones* en *Digesta* is na hierdie bron).

10 *Digesta*, 3, 4, 7.

deur regsordening van staatsweë gereël is. Hierdie begrippe word uitgebrei en op ander gemeenskappe toegepas: *curiae*, *provinciae* en *collegiae* en ook die staat ontwikkel tot 'n persoonlikheid op gebied van die staatsreg.

As besitter van die vermoënsregte is die staat tydens die republiek aangedui met die naam *aerarium*. By aanvang van die Keisertyd word die provinsies verdeel tussen die Senaat en die Keiser – dit lei tot skeiding tussen Senaatsvermoë (ou *aerarium*) en die Keiservermoë (of *fiscus*).¹¹ By latere samesmelting van die twee bly die naam *fiscus*.¹² Die staat as *fiscus* handel soos 'n private persoon en word onderwerp aan die reg wat vir laasgenoemde geld.¹³ Hy behou nog sekere voorregte van die ou *aerarium*¹⁴ en sy posisie bly publiekregtelik. 'n *Praetor* word aangestel om reg te spreek tussen die *fiscus* en die *privati*. Die staat doen bygevolg die stap om deur die sfeer van vermoënsregte die privaatreë te betree en verkry regs persoonlikheid.¹⁵

2.2 Die ontwikkeling van die onderskeid tussen publiek en privaatreë

Aanvanklik is die *jus publicum* die normekompleks vir die gebied waarop die *populus* beweeg – hetsy gesags- of vermoënsregtelik; die *jus privatum* is die *jus singulorum*. Hierdie onderskeid word so sterk deurgevoer dat selfs gemeenskaplike grondbegrippe nie geformuleer kan word nie en die beginsels van die een nie op die ander toegepas kan word nie.¹⁶ Wat die *jus privatum* betref: Die begrip individuele persoonlikheid ontwikkel, maar nie die idee van 'n groeps persoonlikheid nie¹⁷ – Romeinse privaatreë is 'n *jus quod ad singulorum utilitatem spectat* en wis niks van organiese eenhede nie;¹⁸ die Romeinse privaatreë ontwikkel nie tot erkenning van groeps persoonlikhede nie maar bly vassteek by begrippe *communio* en *societas* – die gemeenskap wat bestaan uit 'n veelheid van afsonderlike subjekte.

11 F.K. von Savigny, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*. Vol. 2. Heidelberg: Mohr und Winter (1816), p. 273. Kyk ook Gierke, *Deutsche Genossenschaftsrecht*. Vol. 2. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung (1873), p. 273.

12 Kyk *Digesta*, 49, 14, 3 pr.; 48, 13, 11; 48, 10, 1; *Institutiones*, 2, 6, 14; Justinianus, *Codex*. Redakteur P. Krueger. Berolini: Apud Weidmannos (1873), *Codex*, 7, 37, 3. (Alle verwysings na die *Codex* is na hierdie bron).

13 *Codex*, 10, 8, 2 & 3; 4, 31, 1.

14 Kyk *Digesta*, 22, 1, 17; 49, 14, 28; *Codex*, 8, 14, 2.

15 Gierke, *Deutsche Genossenschaftsrecht*, Vol. 3, p. 59.

16 Gierke, *Deutsche Genossenschaftsrecht*. Vol. 3, p. 35.

17 Gierke, *Deutsche Genossenschaftsrecht*. Vol. 3, p. 38: "Das römische Privatrecht ist seinem innersten Zuge und seinem gesammten Bau nach ganz und nur ein jus quod ad singulorum utilitatem spectat, und weisz nichts von 'organischen Einheiten'".

18 Gierke, *Deutsche Genossenschaftsrecht*. Vol. 3, p. 38.

Die posisie by die *jus publicum* was anders. Julianus skep die indruk dat die staat met die *populus Romanus* vereenselwig word.¹⁹ Die teendeel is egter waar. Elders in die *Digesta* word van die publiek as geheel en privaatspersone gepraat as twee verskillende entiteite.²⁰ Daar word die reg wat deur 'n privaatspersoon afgedwing word beskou as 'n reg van die *publicum*, en veral ook die *actiones populares* in die openbare belang gegee ter beskerming van die *jus populi*, dit wil sê die reg van die volk as 'n eenheid.²¹ Die aksie kon slegs een keer ingestel word en nie deur meerdere belanghebbendes in verskillende aksies nie.²² Ingevolge *Digesta*, 47, 12, 3 pr., *Institutiones*, 4, 5, 1 en *Digesta*, 9, 3, 5 kon enige persoon dit instel maar die regsbelange wat beskerm is, was nie dié van die enkelinge in hul veelheid nie, maar van die *populus* as 'n losstaande vereniging van lede. Hier is dus 'n wese wat die *singuli* omspan, maar die soewereine volk is by hul wilsuitinge en handelinge streng aan konstitusionele voorskrifte gebonde en die gemeente-vergadering kon geen geldige besluite neem sonder samewerking van die magistrat nie. Die subjek van soewereiniteit was nie die *populus Romanus* as sulks nie, maar wel in sy konstitusioneel geordende verskyning as eenheidswese. Die subjek van die staatsgesag was nie die totaliteit van burgers as *persona* nie. Ook by opkoms van die monargale staatsvorme, ontstaan nog nie die begrip van 'n selfstandige staatspersoonlikheid nie, maar genoë is geneem met die konkrete as subjek, synde die sigbare beliggaming van die volkswil.²³

Die Romeinse staat het dus nie oor regspersoonlikheid beskik nie.²⁴ In die privaatreë was dit anders. Die staat het met *singuli* vermoënsregtelik in regsverhoudinge getree, maar was self nog nie regspersoon nie. Die bevoegdheid van die owerheid om in sulke verhoudinge te tree, is beskou as deel van sy publiekregtelike bestaan en aangegane regshandeling het nie gegeld vir gewone persone nie.²⁵ Hoewel die staat dus optree teenoor die individu as geregtigde en verpligte subjek, is hy op hierdie stadium nog nie beskou as gemeenskapspersoonlikheid nie, is die persone-begrip wat in die

19 Justinianus, *Digesta*, 1, 3, 32.

20 Justinianus, *Digesta*, 43, 8, 2: "Hoc interdictum prohibitorium est et tam publicis utilitate bus quam privatorum."

21 Justinianus, *Digesta*, 43, 8, 2.

22 Justinianus, *Digesta*, 47, 23, 3 pr.

23 Justinianus, *Codex*, 1, 17, 1 pr.; *Institutiones*, 1, 2, 6; *Digesta*, 1, 4, 1.

24 Gierke, *Deutsche Genossenschaftsrecht*. Vol. 3, p. 50: "Den Römern blieb der Gedanke fern das auch das Verhältniss zwischen einem organisierten Verbandsganzen und seine Gliede als solchen nicht bloß als objektives Ordnungsverhältniss sondern als wares und gegenseitiges subjektives Rechtsverhältniss aufgefasst werden könne."

25 Vgl. Von Savigny, *Geschichte*. Vol. 2, pp. 247, 306; Gierke, *Deutsche Genossenschaftsrecht*. Vol. 3, pp. 56, 73.

privaatreg ontwikkel het nie op hierdie publiekregtelike entiteit oorgedra nie en het Romeinse juriste bly staan by die teenstelling tussen private eenling-*persona* en hierdie as 'n eenheid van in die veelheid van persone.²⁶

2.3 *Volksoewereiniteit en verset in die Middeleeuse politieke denke*

2.3.1 *Die opkoms van pouslike absolutisme en Jacobus van Vierbo (c. 1260-1307/8) se De Regimino Christiano*

Die opkoms van pouslike absolutisme in die 13de eeu, het die strukturele onderskeid tussen die kerklike en politieke sfeer verduister. In 1298 gee pous Bonifacius VIII (1294-1303) konkrete beslag aan die idee van *plenitudo potestas* waaroor die pous beskik²⁷ en Jacobus van Vierbo was 'n invloedryke wegberaader van dié beginsel.²⁸ Hy volg die Thomisties-Aristoteliese lyn ter regverdiging van die pouslike aanspraak op politieke gesag.²⁹ Jacobus bied 'n uitvoerige regverdiging van 'n pouslik-hiërokratiese regeervorm uit hoofde waarvan die samelewing met die *ecclesia* vereenselwig word, die politieke gesag tot die terrein van die Kerk gereken word en 'n uitgesproke kerkisme geregverdig word.³⁰ Volgens Jacobus is die Kerk die mees selfgenoegsame instelling van alle menslike samelewingsvorme – sowel wat liggaamlike as geestelike welsyn van die burger betref. Jacobus het nie die Kerk as 'n institusionele entiteit in gedagte nie, maar as totale gemeenskap van gelowiges. In Aristoteliese sin, is die Kerk ook die mees perfekte van alle samelewingsvorme: die Kerk is 'n koninkryk wat deur die pous regeer word. Jacobus interpreteer Romeine 13:1-7 as synde Skrifgesag dat konings hul amp beklee met instemming van die Kerk en dat eersgenoemde aan laasgenoemde verantwoording verskuldig is.³¹ Soos die skrywer Aegidius Romanus (1247-1315), grond Jacobus sy argumente op die uitspraak van Huig

26 Gierke, *Deutsche Genossenschaftsrecht*. Vol. 3, p. 58.

27 Bonifacius, *Annales Ecclesiastici*. Tomus XIII. Coloniae Agrippinae: Ionnis Wilhelmi Friessem (1692), IV.1.

28 Jacobus van Vierbo, *De Regimine Christiano*. Vertaal deur R.W. Dyson. Leiden: Brill (2009).

29 E. Lewis, *Medieval Political Ideas*. Vol. I. London: Routledge (1954), p. 182.

30 J.A. Watt, "Spiritual and temporal powers". In: J.H. Burns (Redakteur), *The Cambridge History of Medieval Political Thought, c. 350-c. 1450*. Cambridge: Cambridge University Press (1988), pp. 367-425 op p. 400.

31 Jacobus van Vierbo, *De Regimine Christiano*. Vertaal deur R.W. Dyson. Leiden: Brill (2009), p. 263: "... the Supreme Pontiff, has primacy over all the pontiffs of all churches and is superior also in dignity and causality to every temporal power ..."

van Saint Victor (c. 1090-1142) dat die geestelike gesagdraers die politieke gesaghebbbers instel en oor hul doen en late toesig het. In navolging van Aristoteles, huldig Jacobus die standpunt dat politieke gesag nie uit die sonde spruit nie, maar uit die aard van die menslike natuur. Hoewel dit goed mag wees, is dit nie volmaak nie. Hoewel die gesag waaroor ongelowige regeerders dus beskik, nie volmaak is nie, is sodanige gesag egter legitiem. Om dié rede kan die Kerk sulke politieke maghebbbers onttroon vir sover hulle 'n bedreiging vir die gelowiges vorm. Andersyds is die gesag van Christenvorste goed omdat die gesag van Christenvorste deur die Kerk bevestig word: "For [the spiritual power] has the task of judging [the temporal] because it can and must correct and guide it, and impose on it a penalty not only spiritual but temporal by reason of crime and fault, and proceed even to its disposition if the character of the fault so requires."³² Jacobus poog om met dié argument die vraagstukke in Romeine 13:1 te oorkom sonder om die standpunt te stel dat nie-Christene nie konings kan wees nie. Hoewel alle gesag van God kom, vloei alle gesag in die volle en volkome sin van die word slegs van God deur middel van die Kerk. Koninklike gesag kan dus deur die spirituele gesag van die Kerk verwyder word en bygevoel deur die pous.³³

Die Kanonistiese skrywer Bonaguida van Arezzo (13de eeu) het op soortgelyke trant geargumenteer. In sy werk *Dispensationes* verklaar hy dat die pous bo alle konsilies en wette verhewe is; die pous beskik oor die *plenitude potestatis*; hy is die verteenwoordiger van Christus; alle aardse en hemelse verordeninge is deur God aan hom oorgedra; hy verleen aan politieke heersers die swaard om te regeer en hy beskik oor sowel die swaard van die hemelse as aardse ryke.³⁴ In sy *Tractatus de dispensationibus clarissimi domini Bonaguida de Aretio, decretum doctoris* huldig Bonaguida die mening dat die pous oor die kompetensie beskik om konings in te stel en hul gesag te bevestig, dat hy gesag aan vorste verleen en die swaardmag aan hul oordra.³⁵

32 Jacobus van Vierbo, *De Regimine Christiano*, p. 215.

33 Jacobus van Vierbo, *De Regimine Christiano*, p. 263 e.v.

34 Bonaguida van Arezzo, *Tractatus de dispensationibus clarissimi domini Bonaguida de Aretio, decretum doctoris*. Venetiis: Franciskus Zilettus (1584-1596), p. 84: "Ipse est qui semper et ubique utitur palio in signum plenitudinis potestatis."

35 Bonaguida, *Dispensationibus*, p. 80: "Solutus Papa praemissa multaque alia potest, de quibus pauca infra, quodam compendio adnotemus." En p. 81: "Ipse est qui in terris habet plenitudinem potestatis." Die pous is *legibus solutus*: "Ipse est solutus a legibus ... digna vox tamen majestate regnantis esse legibus alligatum se principem profiteri ... ille est qui voce divina praefertur omnibus christianis ..." (p. 86).

Voorts regverdig hy die afsetting van Frederik deur Innocentius IV.³⁶ Die kanonistiese skrywer, Willem Durandus (1237-1296), ken beide swaarde aan die pous toe. Laasgenoemde is die opvolger van Petrus en die verteenwoordiger van God; hy lê die reg neer volgens sy welbehae en alle mag in hemel en op aarde is van Godswêë aan hom opgedra.³⁷ Die pous tree op as *ordinarius* van alle gelowiges en handel as plaasvervanger wanneer die amp van konings of keisers vakant is. Die onderliggende beginsel waarop die gesag van die koning berus, behels dat hoewel die uitoefening van koninklike gesag die vors toekom, vloei dit van God deur die pous. Indien nodig, beskik laasgenoemde oor die reg om dit weer terug te neem.³⁸

2.3.2 Die Konsiliebeweging en deurbreking van pouslike absolutisme

Die deurbreking van die hiërokratiese pouslike soewereiniteitsdenke, wat op die idee van *plenitudo potestas* gefundeer was, is hoofsaaklik deur die politieke denke van Johannes van Parys (oorlede 1306), Willem van Ockham (oorlede 1347) en Marsilius van Padua (oorlede c. 1342) geïnisieer. Johannes van Parys onderskei tussen staatlike en kerklike gesag wat elk direk deur God aan die betrokke gesagdraers verleen word (*potestats distinctae et divisae*);³⁹ die kerklike gesag is godsdienstig van aard en geen burgerlike middele word benodig om dit ten uitvoer te bring nie, terwyl die *imperium* nie afhanklik is van die *ecclesia* nie.⁴⁰ Hoewel die Kerk 'n suiwer spirituele sfeer is, werk Kerk en staat saam, terwyl die Kerk die oppergesag in spirituele aangeleenthede het en die staat in aangeleenthede wat die tydelike lewensbestaan raak.⁴¹ Voorts is die pouslike soewereiniteit in spirituele aangeleenthede beperk,⁴² private eiendomsreg staan buite die sfeer van publieke magsuitoefening en staatsentralisme behoort teengestaan te word.⁴³ Volgens Johannes se Aristoteliese visie is politieke gesagsfere onafhanklike entiteite van korporatiewe aard,

36 "Et executionem gladii temporalis sibi committit, ... et ipse post coronatum imperium et confirmatum deponit, ... et in constitutione Innocen. IV. ubi deposuit Fredericum."

37 Willem Durandus, *Speculum Juris*. Vol. I. Basil (1574), p. 51.

38 Willem Durandus, *Speculum*. Lyons (1538), p. 335: "Ipse (Papa) habet utrumque gladium, spiritualem, ex commissione Dei ..."

39 Johannes van Parys, (1566) *Tractatus de regia potestate et papali*, hoofstukke 4-10.

40 *Tractatus de regia*, hoofstukke 10, 15-22.

41 *Tractatus de regia*, hoofstuk 14.

42 *Tractatus de regia*, hoofstukke 3 en 6.

43 *Tractatus de regia*, hoofstuk 6.

wat elk 'n organiese geheel vorm en waarvan die burgers oor regte, verpligtinge en soewereine gesag beskik.

Die gedagte van samelewingsentiteite as korporatiewe eenhede, kry by Willem van Ockham verdere momentum: sowel kerklike as politieke regering dien die gemeenskaplike welsyn; Kerk en staat is geskei, elke sfeer se gesag word deur verskillende persone behartig en elk beskik oor belange wat nie deur die ander oorgeneem mag word nie.⁴⁴ Die *populus* fungeer as 'n kollektief en die wil van die soewereine *populus* is reg. Vir Ockham is God en die volk die bronne van gesag,⁴⁵ *imperium* word deur God verleen⁴⁶ en die *populus* beskik oor soewereine gesag.⁴⁷ Kerk en staat beskik elk oor oppergesag op hul onderskeie terreine,⁴⁸ die volk handel as kollektief,⁴⁹ wys die vors aan en kan ingevolge die *Lex Regia* die gesag aan die vors verleen,⁵⁰ weer herroep.⁵¹ Gesagsdraers funksioneer binne kompetensieperke en in geval van kompetensie-oorskrydings kan die vors van sy amp ontnem word.⁵²

Marsilius van Padua poneer 'n algehele skeiding van Kerk en staat en die staat funksioneer onafhanklik van die Kerk;⁵³ die staat is nie afhanklik van die Kerk,⁵⁴ laasgenoemde (as *universitas fidelium*) funksioneer op basis van die gelykheid van leke en klerus; die pous is ondergeskik aan 'n gekose verteenwoordigende liggaam. Die *populus* funksioneer as kollektief en die wil van die soewereine gemeenskap is reg.⁵⁵ Die vors (as *pars principans*) funksioneer as die uitvoerende

44 Willem van Ockham, *Octo Quaestiones*. In: M. Goldast, *S. Romani Imperii*. Francofurti: Joann-Davidem Zunnerum (1668), pp. 314-391 by I, c. 1, 3-5 & 20 en *Dialogus*. In: M. Goldast, *S. Romani Imperii*. Francofurti: Joann-Davidem Zunnerum (1668), pp. 396-957 by III, tr. 2, l.2, c. 1-4.

45 *Octo*, II, c. 1.

46 *Octo*, II, c. 1, 3, 5.

47 *Octo*, I, c.3-5 & 20.

48 *Octo*, III, c. 3, 8.

49 *Dialogus*, I, 6, c. 84.

50 *Dialogus*, III, tr. 2, l. 3, c. 5-6.

51 *Octo*, IV, 8.

52 *Octo*, II, c. 8; VIII, c. 1 & 5; *Dialogus*, III, tr. 2, l, I, c. 18.

53 Marsilius van Padua, *Defender of the Peace*. Vertaal deur A. Brett. Cambridge: Cambridge University Press (2005), II, c. 7.

54 *Defender of the Peace*, II, c. 7.

55 *Defender of the Peace*, I, c. 12-13.

gesag.⁵⁶ Indien die vors binne sy kompetensieperke optree, handel hy namens die *populus*; in geval van gesagoorskryding, beskik die volk oor die bevoegdheid om die vors tot verantwoording te roep.⁵⁷ Die staat (*as universitas civium*) is die versameling van burgers wat saam tot gemeenskaplike politieke doelwitte verbonde is, in hulle is alle mag en soewereiniteit gekonsentreer,⁵⁸ hoewel hul hulself vrywillig aan die gesag van die vors onderwerp.⁵⁹ Alle mag en gesag vloei uit die kollektiewe bergery voort en die burgers kan self of deur verteenwoordigers regeer,⁶⁰ wetgewing het ten doel om die belange van die *populus* te dien en wette ontleen hul afdwingbaarheid aan die algemene ondersteuning deur die burgers.⁶¹

2.4 Die opkoms van volksoewereiniteit in die Middeleeuse politieke denke

Die Middeleeuse politieke denke van die Konsiliebeweging het – in aansluiting by die Romeinse politieke filosofie – beslag gegee aan die idee van volksoewereiniteit. Dit het die basis gebied waarop konstitusionele sisteme uitdrukking gegee het aan die opvatting dat politieke gesag van die volk afkomstig is en dat die staat deur 'n kontrak tot stand kom. Die model van die feodale kontrak tussen leenhere en hul onderhoriges, tesame met die Bybelse getuienis van politieke kontraksluiting – byvoorbeeld in 2 Konings 5:3 – was die aanknopingspunte vir 'n volksoewereiniteitsopvatting ingevolge waarvan die *ius gentium* as normatiewe sisteem beskou is en waarvan die onderdane as instrument in die hand van God beskou is ter legitimering van die gesag waaroor monarge beskik en uit hoofde waarvan die amp van konings ingestel is. Ter regverdiging van dié standpunt, het die Glossatore reeds in die twaalfde eeu 'n beroep gedoen op die *Lex Regia* ingevolge waarvan die volkswil as bron van vorstelike gesag beskou is. Onder invloed van die Middeleeuse natuurregslêer is die politieke gemeenskap in die goddelike en natuurreg begrond en die kontrakparadigma is gebruik om die vrywillige onderwerping van die onderdane as 'n politieke aksioma te ontwikkel. Die idee van die *subiecto voluntaria* is selfs aangewend om *ex post facto* die politieke gesag van die Romeinse Ryk te regverdig. Willem

56 *Defender of the Peace*, I, c. 17.

57 *Defender of the Peace*, I, c. 15.

58 *Defender of the Peace*, I, c. 12.

59 *Defender of the Peace*, I, c. 12.

60 *Defender of the Peace*, I, c. 9. Waar die *populus* die koning aanwys, is God die *causa remota*.

61 *Defender of the Peace*, II, c. 26: die *concessio populi* is die basis

van Ockham⁶² en Antonius de Rossellus (oorlede 1466)⁶³ baseer selfs hul standpunte van 'n wêreld-monargie op dié uitgangspunt. Sommige skrywers het 'n reg van voogdyskap oor die politieke gemeenskap onderskei, ingevolge waarvan elke volk oor die reg beskik om die politieke gesag aan te wys – 'n reg wat aan die volk as geheel toekom en wat aan die goddelike en natuurreg toegeskryf is.⁶⁴ Die volk beskik bygevolg oor die reg om die politieke gesag aan te wys en om dit in bepaalde gevalle aan afgevaardigdes wat vir dié doel bemaatig is, te delegeer. Die Glossatore het onderling verskil oor die herroepbaarheid van die gesag wat deur die volk aan die politieke heerser oorgedra is en twee opponerende standpunte het teenoor mekaar te staan gekom: Enersyds, diegene wat die permanente aflegging van wetgewende gesag deur die volk voorgestaan het; andersyds, skrywers wat die *translatio* as blote *concessio* opgevat het, ingevolge waarvan 'n amp en benuttingsreg (*usus*) oorgedra is, en die *imperium* steeds by die Romeinse volk berus.⁶⁵ Uit dié verskillende interpretasies het twee opponerende politieke teorieë beslag gekry. Voorstanders van eersgenoemde benadering tot die *translatio* het 'n stelsel van absolute monargie op die veronderstelde oorspronklike soewereiniteit van die onderdane ontwikkel. Andersyds, het diegene wat die vorstelike gesag op 'n oorspronklike kontrak gefundeer het, vir onderdaansregte teenoor die vors voorsiening gemaak. Laasgenoemde standpunt het die opvatting gehuldig dat die kontraktuele band tussen vors en volk 'n verhouding veronderstel ingevolge waarvan die volksliggaam as 'n korporasie (*universitas*) sy gesag teenoor die hoof van die korporasie kon laat geld.⁶⁶ Die implikasies van dié standpunt was van deurslaggewende politieke belang: Die volksgemeenskap neem as korporasie aktief deel aan die politieke lewe in die samelewing; die instemming van die hele gemeenskap is 'n vereiste vir die geldige uitoefening van vorstelike gesag in gevalle waar die belange van die onderdane gereflekteer word.⁶⁷ Op grond van dié

62 Ockham, *Dialogus*, III, tr. 2, l. 1, c. 27.

63 Antonio de Rosellus, *Monarchia S. De Potestate Imperiatoris et Papae*. In M. Goldast, *Monarchiae S. Romani Imperii*. Vol. 1. Francofurti: Joann-Davidem Zunnerum (1668), pp. 252-556 by V. c.2.

64 Byvoorbeeld Nicolas van Cusa, *De Concordantia Catholica*. In: S. Schard, *De Iurisdictione, Auctoritate, et Praeeminentia Imperiali, ac Potestate*. Basileae: Cum. Caes. Miaest. Gratia & Privilegio, (1566) pp. 465-676 by III. c. 4: "... populus Romanus habet potestatem eligendi imperatores per ipsum ius divinum et naturale."

65 Willem van Ockham, *Octo*, IV. c. 8.

66 Franciscus Patricius Senensis, *De Institutione Reipublicae Libri IX*. Argentinae: Lazari Zetneri (1578), I, I, 5: "... multitudo universa potestatem habet collecta in unum, dimissi autem singuli rem suam agunt."

67 Marsilius van Padua, *Defender of the Peace*, I. c.12; Ockham, *Dialogus*, III, tr. 2, l. 2, c. 26-28.

beginsels kom Lupold van Bebenburg (oorlede 1363) tot die slotsom dat enige handeling van die Keiser wat behels dat die pous oor die bevoegdheid beskik om die Ryksbelange aan die Kerk te onderwerp, kragtelos sou wees omdat die instemming van die volk en hul verteenwoordigers vir so 'n stap nodig sou wees. Voorts is die mening gehuldig dat die monarg homself daartoe verbind om nie sonder instemming van die volksliggaam wetgewing te promulgeer nie en dat die vors in geval van noodsaak deur die volk onttroon kan word sonder prysgawe van die beginsel *Princeps maior populo*. Standpunte wat vir verdeelde soewereiniteit voorsiening maak, het suiwer monargale regering verwerp en gemengde regeringsvorme voorgestaan. Andersyds is volksoewereiniteit deur die Glossatore geregverdig op die basis dat die volk slegs die gebruik van oppergesag aan die vors toesê, maar dat sodanige gesag slegs voorwaardelik uitgeoefen kan word. Die Glossatore het die standpunt gehandhaaf dat die verhouding tussen vors en volk van 'n bilaterale aard is, dat die vors regmatig sodanige gesag as wat by wyse van die kontrak aan hom opgedra is, mag uitoefen, maar dat die volk oor ware soewereiniteit ingevolge die beginsel *Populus maior principe* beskik. Ingevolge die standpunt beskik die volk oor die wetgewende mag en kontrole oor die uitoefening van die regeergesag. Voorts is die reg van die volk om in gepaste gevalle die regeerder te onttroon, erken. Die reg waaroor die volk in dié verband beskik, kon ook deur die pous namens die volk uitgeoefen word. Lupold van Bebenburg was van oortuiging dat die Ryksvolk *maior ipso principe* is, oor wetgewende gesag beskik en dat volksliggame universeel oor dieselfde regte jeens hul vorste beskik.⁶⁸ Marsilius van Padua het hierdie teoretiese benadering tot 'n stelsel van demokratiese seggenskap van die volk ontwikkel.⁶⁹ Hy handhaaf die universele beginsel dat gesag tussen die *universitas civium* en die *pars principans* verdeel is – afgesien van die regeringsvorm ter sprake. Vir Marsilius is die wetgewer ook die soewerein, hoewel die volksliggaam as wetgewer funksioneer.⁷⁰ Stemreg is 'n onvervreembare reg wat in die volksvergadering of deur middel van verkose verteenwoordigers uitgeoefen kan word. Om dié rede is die volkswil die *causa efficiens* van die politieke gemeenskap. Deur middel van wetgewing neem die politieke gemeenskap 'n spesifieke vorm aan en bind die onderskeie dele tot 'n geheel saam. Eerstens word 'n regeerder ingestel om die belange van die politieke gemeenskap (*universa communitas*) te behartig. Sowel die vorm as die materie van die regeeramp spruit uit die

68 Lupold van Bebenburg, *De Jure Regni & Imperii*. In: S. Schard, *De Jurisdictione, Auctoritate et Praeeminentia Imperiali*. Basiliae: Cum Caes. Maest, pp. 328-410 by c. 17.

69 Lupold van Bebenburg, *De Jure Regni & Imperii*, I, c. 12 e.v.

70 Marsilius van Padua, *Defender of the Peace*, I. c. 12.

soewereine wetgewer. Die draer van regeergesag word deur die wetgewer *ad commune conferens* aangestel, gekontroleer en uit amp gestel. Die regeerder is slegs 'n deel (*pars principans*) van die geheel, funksioneer as sodanig en is ondergeskik aan die geheel. Uit hoofde van die gesag aan hom verleen, is hy die uitvoerende deel van die politieke gemeenskap. In alle aangeleenthede is hy gebonde aan wetgewing, tree namens die *universitas* op en funksioneer onderhewig aan die volkswil. Die gebrek aan insig in die strukturele aard van die staatsverband, het die Middeleeuse politieke denke in 'n ernstige politieke krisis van tweërlei aard gedompel: Eerstens, is sowereiniteit nie aan die staatsgeheel as verbandspersoonlikheid toegeken nie, maar afwisselend aan die onderskeie komponente daarvan – onderskeidelik vors en volk; tweedens, is die publiekregtelike kompetensies afwisselend aan die draer van soewereine gesag toegeken. Die implikasies van die toekenning van soewereiniteitskompetensies aan vors en volk onderskeidelik, het verreikende implikasies gehad – onder andere vir die normatiewe grense waarbinne die volk oor die reg beskik om weerstand te bied teen gesagsmibruik deur tirannieke owerhede.

2.5 Die ontwikkeling van die reg tot verset in die Middeleeuse politieke denke

Die opkoms van die Middeleeuse ampsbegrip⁷¹ het beduidend daartoe bygedra om die opvattinge oor die onbepaalde gesag van vorste te temper. Voortspruitend uit die idee dat politieke gesagsdraers aan bepaalde ampsperke gebonde is, ontwikkel die teoretiese perspektief dat sowel owerheid as onderdaan 'n organiese eenheid vorm ingevolge waarvan die partye tot die verhouding oor beide regte en verpligtinge beskik. Nie alleen die onderdane as 'n eenheid geneem, beskik oor regte en verpligtinge nie, maar ook die individu as sodanig. Die leerstuk dat die owerheidsgesag 'n publieke amp is en dat owerheidsgesag as 'n diens aan die organiese geheel van die politieke liggaam gelewer moet word, ontwikkel mettertyd tot 'n algemene teoretiese standpunt.⁷² Reeds by die Konsilies van Parys en Worms, in 829 n.C., tree die standpunt na vore dat koningskap 'n *ministerium a Deo commissum* is, dat die koning *recte agendo* sy ampsfunksies vervul en dat die vors by versuim van sy ampspligte, tirannie bedryf. Manegold

71 Reeds die Konsilieë van Worms en Parys van 829 (G.H. Pertz (Red.), *Monumenta Germaniae Historica Leges*. Vol. I. Hannoverae: Aulici Hahniani (1835)), p. 346 e.v. het koningskap beskryf as 'n "ministerium a Deo commissum."

72 Dante Alighieri. *Monarchy*. Vertaal deur P. Shaw. Cambridge: Cambridge University Press (1879), l. c. 12 en Engelbert van Volkersdorf. *De Regimine Principum*. Ratisbonae: Joannis Conradi Peezi (1590), l. c. 10. Ockham Octo, q. III. c. 5, beskryf *plenitude potestas* as onversoenbaar met die beste vorm van regering.

van Lautenbach (gebore c. 1045) gebruik die term *vocabulum officii* om koningskap as openbare ampsinstelling te beskryf;⁷³ Johannes van Salisbury (c. 1115-1180) verwys na die koninklike amp as *minister populi* en *publicae utilitas minister*,⁷⁴ terwyl Hugo Floriacensis (12de eeu) koningskap beskryf as *ministerium officium regis*.⁷⁵ Voorspruitend uit dié beskrywing van die koninklike amp, vloei die gedagte dat regeergesag ter wille van die volk bestaan en nie die volk ter wille van die vors nie – ’n opvatting wat deur Johannes van Salisbury⁷⁶ en Dante (1265-1321)⁷⁷ beklemtoon is. Die implikasies van die vertolking van die regeergesag as ampsinstelling het tot belangrike normatiewe insigte aanleiding gegee: die gesag van regeerders is nie absoluut nie, maar begrens;⁷⁸ die owerheidsamp bestaan met die oog op bevordering van die openbare belang, vrede, geregtigheid en vryheid.⁷⁹ By die reeds genoemde Konsilies van Parys en Worms van 829 n.C. word die vorstelike regeerplig om regverdigheid te bevorder, billikheid te beoefen en om vrede en eenheid te handhaaf, beklemtoon. Willem van Ockham verklaar eksplisiet dat ’n *plenitude potestas* onversoenbaar is met die beste vorm van regering, naamlik een wat die vryheid van onderdane moet bevorder en slawerny van onderdane moet verhoed.⁸⁰

Die normatiewe inkleding van die owerheid se plig ter bevordering van geregtigheid, billikheid en vryheid, bied ’n raamwerk waarbinne die regmatigheid van owerheidsoptrede beoordeel kan word. Oorskryding van die normatiewe ampsperke van die regmatige regeergesag, word beskryf as tirannie. Reeds by die genoemde Konsilies van Parys en Worms van 829 n.C. en die Konsilie van Maintz in 888 n.C. is die normatiewe riglyne vir tirannieke optrede aangedui – riglyne wat deur Thomas Aquinas (1224-

73 Manegold van Lautenbach, Ad Geberardum. In: *Monumenta Germaniae Historica. Libelli de Lite Imperatorum et Pontificum Saeculis XI et XII. Conscripti. Tomus I.* Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani (1891), pp. 300-430 by I. c.

74 Johannes van Salisbury, *Polycraticus*. Vertaal deur C.J. Nederman. Cambridge: Cambridge University Press (1992), IV. c. 13.

75 Hugo Floriacensis, *Tractatus de Regia Potestate et Papali*. In: S. Schard, *De Iurisdictione Auctoritate et Praeeminentia Imperiali*. Basiliae: Cum Caes. Maiest., (1566) pp. 142-224 by I. c. 4, 6, 7.

76 Johannes van Salisbury, *Polycraticus*, IV. c. 1-3.

77 Dante Alighieri, *Monarchy*, IV. c. 13.

78 Willem van Ockham, *Octo*, q. III. c. 5.

79 Dante Alighieri, *Monarchy*, I. c. 12.

80 Willem van Ockham, *Octo*, q. VIII. c. 4

1274),⁸¹ Johannes van Salisbury⁸² en Willem van Ockham⁸³ ontwikkel is. Die leerstuk van die onvoorwaardelike gehoorsaamheidsplig van onderdane was vreemd aan die Middeleeuse denke, hoewel 'n sistematiese behandeling van dié onderwerp ontbreek het, elke plig tot gehoorsaamheid bepaal is deur die regmatigheid van die opdragte van die vors en van alle mense is verwag om God meer as aardse heersers gehoorsaam te wees – 'n standpunt wat deur Petrus Blesensis (oorlede 1200) en Thomas Aquinas voorgelê is.⁸⁴

Reeds op 'n vroeë stadium van die Middeleeuse denke is die gedagte van passiewe verset teen tirannieke optrede gehuldig. Hugo Floriacensis (12de eeu) neem byvoorbeeld die standpunt in dat tiranne verduur en voor gebid moet word, maar dat bevel wat met die wet van God in stryd is nie gehoorsaam mag word nie en dat straf en selfs dood in die gees van martelaarskap verdra moet word.⁸⁵ Die algemene Middeleeuse standpunt behels egter dat elke bevel wat die perke van die regeergesag oorskry, as sodanig nietig is en geen plig tot gehoorsaamheid bevat nie. Thomas Aquinas huldig byvoorbeeld die standpunt dat slegs in buitengewone omstandighede of ter vermyding van gevaar, onregmatige gesagsuitoefening of die onregverdige bevel van regmatige regeerders gehoorsaam word.⁸⁶ Willem van Ockham verklaar dat alle mense onmiddellike maar voorwaardelike gehoorsaamheid aan die Keiser verskuldig is, naamlik *in licitis* en *in his quae spectant ad regimen populi temporalis*, sodat 'n verbod om wyn te drink nie bindend is nie. Voorts het sommige skrywers die reg van verset – insluitend gewapende verset – teen gedwonge onregverdige en tirannieke maatreëls gehandhaaf vir sover sodanige dwangmaatreëls as dade van blote geweld beskryf kan word. Andere het selfs doding van tiranne as regverdigbaar of minstens verskoonbaar geag. Reeds Manegold van Lautenbach het verklaar dat konings wat tot tirannieke optrede oorgaan, soos onbetroubare herders verdryf behoort te word.⁸⁷ Soortgelyke standpunte is dikwels deur pouslikes teen draers van owerheidsgesag gehuldig. Johannes van Salisbury verkondig

81 Thomas Aquinas, *De Regimine Principum*. Lugduni Batavorum (1630), l. c. 3-11.

82 Johannes van Salisbury, *Polycraticus*, VIII. c.17-24.

83 Willem van Ockham, *Dialogus*. III. Tr. I, l. 2, c. 6 e.v.

84 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*. Vertaal deur Fathers of the English Dominican province (1947), II, I, q. 96, a. 4 & II, 2, q. 104, a. 5.

85 Hugo Floriacensis, *Tractatus de Regia et Sacerdotali Dignitate*. In: Libelli de Lite, *Monumenta Germaniae Historica*. Vol. 2. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, pp. 465-494, by I, c. 4, pp. 17-22; c. 7, p. 31; c. 12, p. 44 en II, p. 66.

86 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, II, 2, q. 104 a. 5.

87 W. von Giesebrecht, Ueber Magister Manegold von Lautenbach und seine Schrift gegen den Scholasticus Wenrich. In: *Sitzungsberichte der königl. Bayer. Akademie der Wissenschaften zu München*. München: F. Straubb (1868), pp. 297-330, op p. 235.

eksplisiet die doding van tiranne *qui violent domination populum oppremit*, omdat tirannie niks anders behels as 'n misbruik van mag wat van Godswêë aan mense verleen word nie. Ter ondersteuning van dié standpunt verwys hy na Bybelse en klassieke voorbeelde en verwerp slegs verset wat gepaard gaan met die gebruik van gif, troubreuk en verbreking van ede.⁸⁸

Ten spyte van die propagering van heersersowereiniteit deur sommige skrywers, die huldiging van die standpunt van *plenitude potestas* en die standpunt dat die *populus* sy soewereiniteit onherroepbaar aan die vors oorgedra het, was die mees invloedryke standpunt in die Middeleeuse politiek denke dat die *populus* op grond van die natuureg oor soewereine gesag beskik, dat die gesag aan die vors oorgedra, binne natuuregtelike grense uitgeoefen word en dat oorskryding van dié perke onregmatig is en op tirannie neerkom. Voorts is handeling wat sodanige grense oorskry, as nietig bejeën en nie afdwingbaar geag nie. Teen sodanige onregmatige optrede is verset deur die *populus* en selfs individue as regmatig beskou.

Teenoor die natuuregtelike begroning van owerheidsgesag, was daar diegene wat die klem op die positiesregtelike grondslag van owerheidsgesag gelê het. Ingevolge dié postiefregtelike benadering is alle bevel van die vors as formeel bindend beskou al sou dit materieël onregmatig wees; dat geen oordeel oor die soewereine regeergesag uitgespreek kan word nie; dat die onderdaan onvoorwaardelike gehoorsaamheid aan die soewerein verskuldig is en dat selfs ernstige gevalle van tirannie geen reg tot aktiewe verset verleen nie. Terselfdertyd het dié absolutistiese leerstuk die beginsel onderskryf dat God meer as mense gehoorsaam moet word en dat elke individu 'n reg en plig het om bevel wat strydig met die gewete is passief teen te staan en die gevolge daarvan as martelaar te verduur.

3. Die konfigurasie van Middeleeuse sosiale kontrakdenke, korporatiewe politieke teorie, volksoewereiniteit en politieke verset in die *Vindiciae Contra Tyrannos* en *Politica Methodice Digesta*

3.1 Die Middeleeuse diakronie van die *Vindiciae Contra Tyrannos* en die *Politica Methodice Digesta*

Die vroeë Protestantse politieke teorie het nie reglynig tot 'n afgeronde sisteem van teoretiese beginsels ontwikkel nie, maar politieke elemente is op 'n *ad hoc*-basis van Middeleeuse denkers oorgeneem en binne die konteks

88 Johannes van Salisbury, *Polycraticus*, II, c. 15; IV. c. 1; VI. c. 24-28; VIII. c.17-20.

van Reformatoriese teologiese standpunte herinterpreteer. So byvoorbeeld, het Protestantse verset-teoretici die Middeleeuse politieke kontrak-teorieë oorgeneem en binne die raamwerk van die Bybelse verbondsïdee ontwikkel. Dié skrywers het die soewereiniteit van die *populus* in die plek van die vors gestel en op die gevolge van oorskryding van gesag in die politieke gemeenskap gefokus. Alle regte wat hulle aan die *populus* teenoor tirannieke owerhede verleen het, was uitvloeisels van die beginsel van 'n bepaalde idee van soewereiniteit. Ter beskerming van die regte van onderdane teenoor tirannieke regeerders, het sommige skrywers 'n algemene reg van opstand aan individue ter beskerming van hul gewetensvryheid verleen en selfs doodslag van tirannieke regeerders veroorloof. Ander skrywers het die beginsel voorgestaan dat individue oor die natuurregtelike reg tot selfverdediging beskik in gevalle waar die individue se regte bedreig word. Sommige van die Monargomage het enersyds die standpunt gehuldig dat die *magistrates inferiores* nie alleen kollektief die *populus* verteenwoordig nie, maar dat elk afsonderlik in sy eie distrik oor die reg en plig beskik om gewapende weerstand teen tirannieke optrede van die *summus magistratus* van stapel te stuur; andersyds, dat spesifieke stede en provinsies wat met tirannieke optrede gekonfronteer is, oor 'n reg van verset en selfs sesessie teen die politieke gemeenskap as geheel beskik. Hierdie beginsels is enersyds uit die konstitusionele magte van die *ephori*, wat dit direk van die soewereine *populus* ontvang het, en andersyds uit die grondwetlike beginsel van federalisme afgelei. Hoewel dit by sommige versetskrywers 'n meer of minder revolusionêre karakter aangeneem het, was die diakroniese oorname van politieke beginsels daarvoor verantwoordelik dat die strukturele aard van die staatsverband verhol gebly het en 'n afgeronde politieke teorie op Reformatoriese gronde ontbreek het.

Soortgelyk het die voorstanders van dubbele soewereiniteit aan die *populus* en dié se verteenwoordigers die reg verleen om verset te pleeg teen die regmatige regeerder wat in tirannie verval, om sodanige vors te verhoor, uit sy amp te ontslaan en selfs te straf. Teenoor hierdie soewereine gesag van die *populus* het die individu oor geen reg tot aktiewe verset beskik nie maar slegs oor 'n passiewe versetreg en hoogstens selfverdediging teen aantasting van sy regte. Selfs die voorstanders van die eksklusiewe soewereiniteit van die regeerder, het ruimte daarvoor gelaat dat die *populus* as geheel die onregmatige optrede van die heerser mag teenstaan en desnoods tirannieke vorste van hul amp kon onthef.

As teenvoeter vir die standpunt van heersersoewereiniteit, benut Althusius – in navolging van die outeur van die *Vindiciae Contra Tyrannos* – die

standpunt van volksoewereiniteit op 'n natuurregtelike basis.⁸⁹ Voorts gee Althusius uitdrukking aan federale standpunte wat in kerklike en politieke kringe vaardig was as raamwerk vir 'n staatsfilosofiese benadering uit hoofde waarvan soewereiniteit 'n duidelike onderskeid tussen die idee van die staat en ander assosiasies bewerkstellig. Althusius beskou die *populus* as 'n *consociatio publica universalis* in die vorm van 'n *universitas*. Dit is 'n assosiatiewe liggaam wat oor onverliesbare soewereiniteit beskik. Die *totum corpus consociationis* of *universitas populi* beskik oor die staatseiendom en werkgewersregte met betrekking tot alle ampsdraers wat oor publieke magte van administratiewe aard beskik, met uitsluiting van individue wat nie oor sodanige regte beskik nie – 'n standpunt wat hy met verwysing na die Romeinsregtelike korporasieteorie regverdig. Vir Althusius is die soewereine volk identies met die *consociata multitudo* – ook beskryf as die *homines conjuncti, consociati et cohaerentes, universa membra conjunctim, populus universus, consociatio universalis* en die *totum corpus*. In hierdie verband volg hy die skrywer van die *Vindiciae Contra Tyrannos* se identifisering van soewereiniteit met die *populus conjunctim non divisim, universi* of *universa multitudo*.

Volgens Althusius beskik geen deel van die staat as politieke geheel oor die kenmerke van politieke gesag nie. Die kern van sy betoog is dat hoewel *majestas* die hoogste gesag tot uitdrukking bring, sodanige gesag onderhewig aan die reg funksioneer, hoewel dit 'n onverdeelbare eenheid is. Voorts beskik assosiasies oor eiesoortige regsfeer wat organies binne die struktuur van die menslike samelewing funksioneer. Op grond van die natuurregtelike status van individue, konstrueer Althusius 'n stelsel van sosiale eenheid wat deur 'n proses van assosiasie van onder na bo opgebou is. Die samelewingskontrak (die beginsel van vennootskap) begrond die hele publiekregtelike sisteem en -orde.

By die aanvang van sy *Politica* skets Althusius 'n algemene teorie van assosiasie (*consociatio*), wat hy op alle samelewingsvorme – insluitend die staat – van toepassing maak. Die regsbasis van die sosiale lewe berus op 'n uitdruklike of stilswyende verbond. Ingevolge dié verbond kom 'n gemeenskaplike lewe tot stand; die middele en magte wat vir die gemeenskaplike samelewing nodig is, word saamgevoeg en 'n regeergesag ingestel wat in staat is om alle aangeleenthede wat van gemeenskaplike

89 Johannes Althusius, *Politica Methodica Digesta Atque Exemplis Sacris Et Profanis Illustrata*. Herbormae: Nassoviorum (1614). Herdruk: Aalen: Scientia (1961). Alle verwysings is na hierdie bron tensy anders vermeld.

belang is te administreer.⁹⁰ Binne dié raamwerk onderskei Althusius vyf spesies van assosiatiewe samelewingsvorme: die familie, vennootskap, plaaslike gemeenskap, provinsies en die staat.⁹¹ Bygevolg is assosiasies die kontrakterende partye by vorming van groter groepe en nie individue nie. Meer spesifiek is dit provinsies of plaaslike gemeenskappe wat die samelewingskontrak, waaruit die staat voortkom, sluit. By sluiting van dié kontrak, gee hul slegs daardie aansprake prys wat nodig is vir die vorming van 'n hoër gemeenskap. Die bestaan van die staat is dus versoenbaar met die bestaan van 'n reeks van konsentries geordende groepe wat tussen die individu en die algemene gemeenskap funksioneer – eenhede waarsonder die menslike samelewing nie kan funksioneer nie. Die sosiale lewe waaroor hierdie groepe beskik, word nie deur die staat voorsien nie maar dit is 'n lewe wat uit hulle eie unieke aard na vore kom. Hoewel elk daarvan los van die staat kan bestaan, kan die staat nie sonder hulle bestaan nie. Hul beskik oor hul eie onskendbare unieke regte in die eiestandige vryheidsfeer van elke samelewingskring.⁹²

3.2 Sosiale kontraktheorie in die *Vindiciae Contra Tyrannos en die Politica Methodice Digesta*

Volgens die *Vindiciae Contra Tyrannos* se verbondsmatige visie op die politieke gemeenskap, is provinsies en stede belas met die oorsig oor die verbond tussen die *populus* en God, asook dié tussen die vors en die *populus*.⁹³ By implikasie is die vors ingesluit by beide verbonde: (a) dié ingevolge waarvan hy as *co-promissor* teenoor die *populus* gebonde is; en (b) dié ingevolge waarvan hy as enkele *promissor* teenoor die *populus* gebind is. In geval van kontrakbreuk deur die vors beskik dié instellings oor die reg en staan onder verpligting om gewapende verset te pleeg of selfs af te skei. In die *Vindiciae Contra Tyrannos* word betoog dat enige deel van die koninkryk en dus enige provinsie of stad – maar nie individue nie, omdat laasgenoemde nie dele van die staatsgeheel vorm nie – oor die reg en plig tot verset beskik indien die verbond met God verbreek word. Ook die dele het elkeen beloof om getrou en gehoorsaam aan God se bevele te wees, soos die Stande van die Duitse Ryk, of met “dele” van die Kerk, soos die *ecclesia Gallicana*.⁹⁴ Daarom mag die *universi in regionibus et urbibus* tot

90 Kyk Althusius, *Politica*, hoofstukke 1-8.

91 Kyk ook Althusius, *Politica*, hoofstukk 9: 1-7; 18: 90-91; 38: 76 en 110-114 en 39: 84.

92 Kyk Gierke, *Genossenschaftsrecht*, Vol. III, pp. 544-545.

93 Junius Brutus, *Vindiciae Contra Tyrannos*, (1994) qu. II, p. 94 e.v.; 99-100.

94 Junius Brutus, *Vindiciae Contra Tyrannos*, qu. II, p. 114.

verset oorgaan, *auctoribus magistratibus tanquam a Deo primum, dein a Principii constitutis*. Voorts is stede en provinsies wat nie met wapengeweld verhoed dat God se Kerk met geweld bedreig word nie, skuldig aan 'n ernstige sonde. Soos *universi* in 'n provinsie of stad tot verset mag oorgaan, mag ook die goewerneurs en individuele edelliede verset insieer, hoewel private persone nie die *jus gladii* teen tiranne mag gebruik nie. Die sukses van die Nederlandse opstand teen Spaanse tirannie is as historiese bevestigings vir dié standpunte beskou.

Althusius se samelewingsbegroning in 'n sosiale verbond, maak voorsiening vir die onderskeid tussen die staat as politieke gemeenskap en ander sosiale sferes wat elk oor 'n eie unieke kompetensiesfeer beskik. Dié kompetensies sluit in die reg en plig tot verset teen tirannie met wapengeweld, selfs al mag dit in konflik kom met die gesag van die staat; hul ampsdraers is nie alleen bevoeg maar ook verplig om hul regte te beskerm en om aktiewe weerstand teen enige aantasting van hul regte deur politieke gesaghebbers te bied. Indien nodig, mag spesifieke territoriale gebiede selfs oorgaan tot sesessie en hulself aan 'n ander regeergesag onderwerp of hulself onafhanklik verklaar. Omdat die staat (*regna universalia*) deur toedoen van die *familiae, collegia, pagi, oppida, civitates et provinciae* tot stand kom, herwin elke konstituerende entiteit sy oorspronklike vryheid in geval van kontrakbreuk.

In ooreenstemming met dié uitgangspunte, ontwerp Althusius 'n politieke teorie wat gebaseer is op die begroning van die sosiale strukture wat binne die samelewing funksioneer. Dienooreenkomstig behandel Althusius die regte en verpligtinge wat uit onderskeidelik private en publieke assosiasies spruit. Die private assosiasies sluit in: (a) Natuurlike en noodsaaklike assosiasies soos die familie, huishouding en aanverwante. (b) Vennootskap-assosiasies as burgerlike en vrywillige assosiasies. Wat publieke assosiatiewe groepe betref, onderskei Althusius drie vorme van politieke assosiasie: (a) Partikuliere politieke assosiasies in die vorm van plaaslike gemeenskappe (die *universitas* in enger sin) wat dorps- en munisipale gemeenskappe insluit. (b) Benewens die laer vorme van *consociatio politica particularis* funksioneer die *universitas provinciae* as outonome instellings. (c) Die staat bestaan as *universalis publica consociatio* wat die politieke orde universeel op regsgrondslag bestuur. Op grond van die federale samelewingsorde, geld die beginsel dat elke assosiasie op gelyke vlak met die staat funksioneer. Soos die staatlke soewereiniteit onvervreembaar en onskendbaar die eiendom van die volk is, is die vennootskap as die verkose bestuurskomitee noodsaaklik om te funksioneer as *major singulis, minor universis collegis*. Op soortgelyke wyse beskik die regeergesag van die plaaslike gemeenskap – hetsy as individu of as kollegiale groep – oor 'n *jus in singulos, non in universos cives*. Die

hoofamptenaar van die plaaslike gemeenskap is daarom ondergeskik aan die kommunale vergadering, soos die stadsmagistraat ondergeskik is aan die burgerlike verteenwoordigers, wat op hul beurt ondergeskik is aan die hele burgerlike liggaam. Althusius identifiseer dus die politieke assosiatiewe liggaam (*corpus symbioticum*) met die kontraktuele gemeenskap van die lede van die volk (*communio symbiotica universalis*): hy baseer al die regte van die regeergesag op die plig om aan die *communicatio* van materiële en geestelike voordele en wyses van optrede. Die politieke regeergesag beskik slegs oor die status van administrateur van sodanige aangeleenthede wat die objekte van dié *communicatio* vorm.⁹⁵

Wat staatsoewereiniteit betref, huldig Althusius die standpunt dat slegs *universa membra de communi consensu* die *jus majestatis* kan vervreem omdat slegs die *membra regni universa simul* dié reg kan vestig. Selfs die hele *populus* kan nie eenstemmiglik enige geldige vervreemding of skeiding van soewereiniteit bewerkstellig nie.⁹⁶ In die *Praefatio* tot sy *Politica* beskryf Althusius die *Respublica vel consociatio universalis* as die subjek van die soewereiniteitsregte wat toekom aan die *corpus symbioticum*. Die vors is slegs administrator van die regte van hierdie liggaam; die ware *usufructuarius* is die *populus universus in corpus unum symbioticum ex pluribus minoribus consociationibus consociatus*. Die *Respublica* kan nie die soewereiniteitsregte oordra of vervreem nie – net so min as wat 'n individu sy/haar lewe met andere kan deel. Die soewereiniteitsregte wat oor die *regni proprietates* beskik is die *populus* – ook genoem die *universa membra consociata* of *omnes simul*. Hy ken ook die eiendom en vruggebruik in res *publicae et fiscales* toe aan die *populus*, terwyl die *summus magistratus* slegs oor die administrasie daarvan *instar tutoris* beskik, in ooreenstemming met die regte wat deur die *populus* verleen is.⁹⁷

3.3 Korporatiewe politieke teorie in die *Vindiciae Contra Tyrannos* en die *Politica Methodice Digesta*

Volgens die *Vindiciae Contra Tyrannos*, is die *populus* 'n *universitas* wat as *unius personae vicem sustinet* saam met die Koning 'n verbond met God sluit⁹⁸ en wat uit eie beweging 'n kontrak met die Koning aangaan.⁹⁹

95 Althusius, *Politica*, Praefatio; hoofstukke 9 & 17.

96 Althusius, *Politica*, hoofstuk 9: 16 & 18.

97 Althusius, *Politica*, hoofstuk 9: 19; hoofstuk 18: 15, 84, 104, 123-124 en 38: 125-129.

98 Junius Brutus, *Vindiciae Contra Tyrannos*, Edinburgi: Geen uitgewer vermeld (1579), q. II, p. 75.

99 Junius Brutus, *Vindiciae Contra Tyrannos*, q. III, pp. 131 e.v. en 248 e.v.

Die *Vindiciae Contra Tyrannos* beskryf die koning as minister of *servus Reipublicae*, die volksverteenwoordigers as *officarii Regni non Regis* en die *populus* as die subjek van oppergesag. Voorts word die bevoegdhede om konings en volksverteenwoordigers aan te wys, tesame met die reg om wetgewing te promulgeer, asook die reg van verset of afsetting in geval van ongehoorsaamheid aan God of *felonia contra populum*, afwisselend tot die *Populus* en *Respublica* gereken.¹⁰⁰ Ook die publieke eiendom (*patrimonium regni*) behoort aan die volk en nie aan die koning nie: die koning beskik oor geen reg op eiendom in besit van die *fiscus* en kan dit nie vervreem nie: hy is slegs administrateur en nie *usufructuarius*.

In die *Vindiciae Contra Tyrannos* word die *populus* en die koning as twee onderskeie persone beskou wat kontraktueel gesamentlik teenoor God verbind is en daarna 'n tweede kontrak met mekaar sluit. Hieruit volg: (a) Dat die koning oor die reg beskik om uit hoofde van die kontrak met God, die volk tot orde te roep omdat hy saam met die volk kontraktueel teenoor God aanspreeklik is en; (b) dat hy uit hoofde van die *contractus mutuo obligationis* wat hy met die volk gesluit het, regte teenoor laasgenoemde verwerf indien die volk sodanige kontrak sou verbreek. Die orgaan wat toesig hou oor die nakoming van die regte en verpligtinge ingevolge die politieke verbond (hetsy die verbond gesluit met God of dié met die Koning) is nie die *universa multitudo* nie, maar die *electi magistratus regni*, vir sover hulle die *universum populi* verteenwoordig.¹⁰¹ Agterliggend tot die gesag waaroor die *ephoroi* (volksverteenwoordigers) as *regni quasi epitome* beskik, het die *ephoroi* gelyke regte met die volk en het gelyke gesag met die volk oor die koning, vir sover alle handeling van 'n meerderheid van die vergadering as handeling van die volk gereken word.¹⁰² Dié vergadering kan egter nie die regte van die *populus constituens* kompromitteer nie.

3.4 *Volkset in die Vindiciae Contra Tyrannos en die Politica Methodice Digesta*

Volgens die *Vindiciae Contra Tyrannos* handel die *populus* as 'n *universitas* en bygevolg as enkele persoon (a) tesame met die koning by sluiting van die verbond met God; en (b) sluit op sigself 'n verbond met die koning. Aangesien geen verjaring teen die *universitas* loop nie, behou die *populus* onskendbare regte en verpligtinge uit hoofde van beide verbonde. (i) Dit is verantwoordelik

100 Junius Brutus, *Vindiciae Contra Tyrannos*, q. II, pp. 89, 114 e.v.; q. II, p. 89.

101 Junius Brutus, *Vindiciae Contra Tyrannos*, q. II, p. 89; q. III, p. 148 e.v.

102 Junius Brutus, *Vindiciae Contra Tyrannos*, q. II, p. 91, 94, 114; q. III, 148, 149, 248 e.v.; 297 e.v.; 326 e.v.

aan God – as medeskuldenaar met die koning – vir die welsyn van die Kerk en stel sigself bloot aan die straf van God by duldning van goddelose magistrate; (ii) Ingevolge die reël *quod universitas debet, singuli non debent*, funksioneer die volksverteenwoordigers *ex foedere cum Deo non tenentur*. Met betrekking tot die koning, beskik die volk, as *universitas*, oor meerdere gesag as die koning en in geval van tirannie beskik dié *universitas* oor die reg en plig tot verset en afsetting van die vors. Die *Vindiciae Contra Tyrannos* beskryf die publiekregtelike verhouding tussen die vors en die *populus* in terme van 'n kontrak. God stel die voorwaardes van die kontrak, terwyl die *populus* as *universitas* (ingevolge Digesta 22) en die koning hulself wederkerig verbind, plegtige ondernemings maak, en elke party in *solidum* gebonde is en beloof om nie tot nadeel van die Kerk te handel nie. God eis van elk die *rem integram* en straf elkeen vir die versuim van die ander. Dít veronderstel dat die vors en die *populus* wedersydse regte en pligte tot verset het. Voorts sal die *populus* deur God gestraf word vir duldning van goddelose regeerders.¹⁰³ Soortgelyk beskik die onderskeie provinsies en stede met hul regeerders oor die reg en plig van aktiewe weerstand in geval van nadeel aan die Kerk. Individue beskik slegs oor die plig tot passiewe verset, om ongewapen tot hulp van die Kerk te kom, omdat *quod universitas debet, singuli non debent*. Benewens die reg van verset teen godsdienstige tirannie, bestaan daar ook 'n reg tot verset teen regeerders wat die staat benadeel – 'n reg wat afgelei word uit die tweevoudige verbond tussen God en koning en *populus* enersyds, en tussen koning en *populus* andersyds en wat beide die *constitutio regis* tot stand bring.¹⁰⁴ Die plig tot inmenging van naburige regeerders, in geval van godsdienstige onderdrukking, word afgelei van die *ecclesia unica*.¹⁰⁵ En in ander gevalle van tirannie, uit die aard van die *humana societas*.¹⁰⁶ Hierdie standpunt verskil in beduidende opsigte van dié van Johannes Althusius.

Althusius gee in sy *Politica* (hoofstuk XXXVIII)¹⁰⁷ en *Dicaeologicae* (hoofstuk I)¹⁰⁸ 'n uitvoerige uiteensetting van die aard van en remedies teen tirannieke optrede. Hy omskryf tirannie as die teenoorgestelde van regverdige en

103 O. von Gierke, *Althusius*. Aalen: Scientia (1958), p. 84 e.v.

104 Junius Brutus, *Vindiciae Contra Tyrannos*. Redakteur en vertaal deur G. Garnett. Cambridge: Cambridge University Press (1994), p. 35 e.v.

105 Junius Brutus, *Vindiciae Contra Tyrannos*, p. 173 e.v.

106 Junius Brutus, *Vindiciae*, p. 183 e.v. Alle verwysings na die *Vindicia* is na hierdie bron behalwe wanneer anders vermeld.

107 Johannes Althusius, *Politics*. Vertaal deur F.S. Carney. London: Eyre & Spottiswoode (1965), p. 185 e.v.

108 Johannes Althusius, *Dicaeologicae Libri Tres*. Francofurti: H.C. Corvini (1649), p. 419 e.v.

deugsame administrasie as gevolg waarvan die grondslae en bande van politieke assosiasie hardkoppiglik, voortdurend en op irrasionele wyse vernietig en omvergewerp word deur die hoogste regeergesag in stryd met sy ampsondernemings en -eed.¹⁰⁹ 'n Tiran is dus 'n persoon wat deur aantasting van sowel sy ondernemings as eed, die grondslae en bande van die gemenebes omverwerp en wat deur gierigheid, trots, of onagsaamheid op brutale wyse die mees belangrike bates van die gemenebes – soos vrede, deug, orde, reg en adel – omverwerp en vernietig.¹¹⁰ Bygevolg is nie alle misstappe van politieke heersers van sodanige erns dat dit ontneming van sy amp regverdig nie. Slegs in geval van ampsversuim deur regverdige administrasie na te laat, handeling wat teenstrydig is met die fundamentele en wesensaard van menslike assosiasie en wat die burgerlike en sosiale lewe vernietig sou as tirannie beskryf kon word.¹¹¹ Sodanige tirannieke gedrag of tirannieke administrasie van die gemenebes is tweevoudig: Die eerste vorm van tirannie behels die omverwerping en vernietiging van die fundamentele wette van die staat.¹¹² Hierdie vorm van tirannie het twee spesies. Een spesie kom voor wanneer die opperste regeergesag die fundamentele wette van die politieke gemeenskap aantast, verander of omverwerp – veral daardie wat op die beoefening van die ware godsdiens betrekking het.¹¹³ As voorbeelde van sulke tirannie, verwys Althusius na Atalia¹¹⁴ en Philip van Spanje¹¹⁵ wat deur wapengeweld en in stryd met die fundamentele wette en tradisionele gebruike gehandel het. Die ander spesie van tirannie behels die ontroue optrede teenoor die populus, verwaarlosing van sy ampseed, omverwerping van bestaande verteenwoordigende strukture en verteenwoordigende liggame of wat hul verhoed om hul funksies te vervul.¹¹⁶

Die tweede vorm van tirannie betref die administrasie van funksies en aangeleenthede van die burgery op 'n wyse wat in stryd is met deugsamheid, vroomheid en geregtigheid.¹¹⁷ Hierdie vorm van tirannie kan van algemene of besondere aard wees.¹¹⁸ Algemene tirannie tas die universele politieke

109 Althusius, *Politics*, 185.

110 Hy volg Jacob Middendorf in sy *Quaestiones Politicae*, 16.

111 Althusius, *Politics*, p. 185-186.

112 Althusius, *Politics*, p. 186.

113 Althusius, *Politics*, p. 186.

114 2 Konings 11:2.

115 Althusius, *Politics*, p. 186.

116 Althusius, *Politics*, p. 186.

117 Althusius, *Politics*, p. 186 e.v.

118 Althusius, *Politics*, p. 186.

assosiasie aan deur amptenare wat plunder, perverteer en die Kerk en gemenebes ondermyn. Voorts manifesteer algemene tirannie in gevalle waar die politieke oppergesag absolute magte vir hulself toe-eien, mag op totalitêre wyse uitoefen en die perke van sy bevoegdhede oorskry en die bande en grense wat die samelewing behou, aantas.¹¹⁹ Spesiale (of besondere) tirannie behels sommige dele en aspekte van regverdige administrasie deur in stryd te handel met regverdige administrasie van funksies van die politieke liggaam, staatsgoedere of die regte van private persone.¹²⁰

Althusius se uitgangspunt behels dat tirannieke vorste nie onmiddellik gedood moet word nie, maar dat verset teen hul mag en benadeling gerig moet word. Slegs in 'n enkele geval mag die tiran gedood word, naamlik, wanneer sy tirannie in die openbaar bevestig is en hy onkorrigeerbaar is: indien hy alle wette minag, die verval en vernietiging van die gemenebes teweegbring, die burgerlike samelewing omverwerp en gewelddadig optree en indien daar geen ander middele beskikbaar is om hom te stuit nie.¹²¹ Dieselfde geld ook mindere regeerders wat hul bevoegdhede oorskry. Onderdane wat deur hul regeerder in die steek gelaat word en wat hul nie beskerm wanneer hy die plig daartoe het nie, kan hulself na 'n ander regeerder wend. Althusius sluit af: Absolute mag is tirannie. Daaruit volg dat geen mag aan die politieke liggaam oorgelaat word nie en dat die magte aan die volksverteenvoerders opgedra van hul weggeneem word. Duidelikheidshalwe: Wie begeer dat die reg bo die koning verhewe is en die koning aan die reg ondergeskik moet wees of wie begeer dat geregtigheid en God die oppergesag moet hê, moet ook aan die geassosieerde politieke liggaam toesê dit wat aan die volksverteenvoerders (*ephoroi*) opgedra is.¹²²

4. Samevatting en gevolgtrekking

Tereg het Reformatoriese skrywers, soos Herman Dooyeweerd, die sinkroniese politieke standpunte van vroeë Reformatoriese krities ondersoek. Sodanige politieke standpunte het egter beslag gekry deur en op grond van die historiese ontwikkeling, voortgang en beslaggewing van Middeleeuse staatsfilosofiese gedagtes wat binne die vroeë Protestantse politieke denke gesintetiseer is. Dié ontwikkeling en sintetisering bereik 'n belangrike mate van afronding by die Reformatoriese staatsfilosoof, Johannes Althusius:

119 Althusius, *Politics*, p. 186.

120 Althusius, *Politics*, p. 186.

121 Althusius, *Politics*, p. 193.

122 Althusius, *Politics*, p. 194.

eerstens, die siening dat die staatsverband oor 'n eie en unieke *lex propria* beskik wat uitdrukking gee aan die staatsverband as 'n *universalis publica consociatio*; tweedens, dat verset teen tirannieke optrede op politieke terrein, die unieke aard van die staatsverband moet verreken. Die Middeleeuse korporasieteorie dien as 'n belangrike vertrekpunt vir Althusius se standpunt dat die staat 'n regspersoon is wat as *universitas* oor regspersoonlikheid beskik. Marsilius van Padua het die voortou geneem met die gedagte dat die volk as *anima universitas (conjunctim non divisim)* die *principium factivum* van die staat is.¹²³ In Reformatoriese kringe volg Junius Brutus dié standpunt deur te verklaar dat die volk as *universitas (conjunctim non divisim)* 'n verbond met die regeergesag sluit en as 'n enkele persoon handel (*unius personae vicem sustinet*). Hoewel Althusius nog in die spanningsveld van volksoewereiniteit teenoor heersersoewereiniteit staan, identifiseer hy die strukturele eiesoortigheid van die staat as politieke samelewingsvorm as synde 'n publieke regsverband wat uitsluitlik oor die swaardmag beskik. Die staatsverband berus op 'n dubbele verbond wat die heerser en volk onderling en met God sluit en op grond waarvan die symbiotici onderling deur regsnorme wat die openbare belang dien, tot 'n harmoniese geheel saamgevoeg word. Elke verband beskik oor 'n eiesoortige *lex propria* en die *lex communis* ter onderskeiding van heersers en onderhoriges. Gesagsuitoefening is diens aan en sorg vir die gemeenskaplike welwese van die samelewingsgeheel en gehoorsaamheid berus op die beskerming wat onderdane geniet. Die samesnoering van owerheid en onderdaan in 'n enkele regsverband, en die basis van alle gesagsuitoefening is die instemming van die onderdane; dit is die *causa efficiens* van die unieke sosiale aard van die staatsverband; die einddoel is die gemeenskaplike belang, waarvan die diepste grond opgesluit lê in die goddelike wêreldorde, soos dit aan die mens geopenbaar word.¹²⁴ In hoofstuk twee van sy *Politica* behandel Althusius die *species consociationis* van families, korporasies, gemeentes, provinsies en state. Elke hoër verband kom uit die enger en laer verbande voort.¹²⁵ Voorts onderskei hy tussen die *consociatio simplex et privata* (wat die individue rondom 'n besondere gemeenskaplike belang saambind), en die *consociatio mixta et publica*, wat die eenvoudiger verbande tot 'n veelsydige politieke gemeenskap (*politeuma*) saambind.¹²⁶ In aansluiting by die Middeleeuse regspersoonlikheidsbeskouing, ken Althusius ook regspersoonlikheid toe aan die belangrikste konstituerende

123 Marsilius van Padua, *Defensor Pacis*, I, c. 15.

124 Kyk Gierke, *Althusius*, p. 21.

125 Kyk Althusius, *Politica*, hoofstuk 39: 84.

126 Gierke, *Althusius*, p. 22.

dele van die staat – soos stede en provinsies – en verleen aan hul die reg om in bepaalde gevalle tot verset teen die oppergesag van die staat oor te gaan. Binne die staatsverband bestaan dus verskeie politieke strukture – as dele van die staatsgeheel – wat oor outonome gesagsfunksies beskik. Dié outonome politieke liggame staan nie in botsing met die potestas publica universalis van die soewereine staatsgesag, waarvan die oorsprong, subjek, inhoud en uitoefeningsvorme, uit die volkslewe orent kom. Daarbenewens onderskei hy die provinsiale staatseenhede as *specialis inferior* met *potestas publica limitata*. Die ontwikkeling van regs persoonlikheid in die Middeleeuse Kanonistiese denke dien as belangrike katalisator van Althusius se insig in die strukturele eiesoortigheid van samelewingsvorme – ’n insig wat hom verby die Middeleeuse standpunte neem, maar wat diakronies in die Konsilieteorie van die Middeleeue gewortel is en nie daarsonder bestudeer kan word nie.

Bibliografie

- ARISTOTELES. 1979. *Politics*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
- BONAGUIDA VAN AREZZO. 1584-1596. *Tractatus de dispensationibus clarissimi domini Bonaguida de Aretio, decretum doctoris*. Venetiis: Franciskus Zilettus.
- BONIFACIUS. 1692. *Annales Ecclesiastici. Tomus XIII*. Coloniae: Ionnis Wilhelmi Friessem.
- CARLYLE, R.W. & CARLYLE, A.J. 1938. *A History of Medieval Political Theory in the West*. Vol. V. Edinburgh & London.
- CICERO, M.T. 1948. *De Re Publica*. London: William Heinemann Ltd.
- CICERO, M.T. 1948. *De Legibus*. London: William Heinemann Ltd.
- CICERO, M.T. 1980. *Pro Milone*. London: Bloomsbury Academic.
- CICERO, M.T. 2003. *Philippics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CICERO, M.T. 2009. *In Catalinam*. London: Bloomsbury Academic.
- DANTE ALIGHIERI. 1879. *Monarchy*. Vertaal deur F.J. Church. London: MacMillan.
- ENGELBERT VAN VOLKERSDORF. C. 1590. *De Regimine Princium*. Ratisbonae: Joannis Conradi Peezi.
- FRANCISKUS PATRICIUS SENENSIS. 1578. *De Institutione Reipublicae*. Parisiis: Marcum Locquendeulx.
- GIERKE, O. VON. 1873. *Das deutsche Genossenschaftsrecht*. Vols. 1-3. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

-
- GIERKE, O. VON. 1958. *Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien*. Aalen: Scientia.
- GULIELMUS DURANDUS. 1538. *Speculum Juris*. Lyon: Uitgewer Onvermeld.
- GULIELMUS DURANDUS. 1574. *Speculum Juris*. Vol. I. Basil: Uitgewer Onvermeld.
- HUGO FLORIANCENSIS. 1566. *Tractatus De Regia Sacerdotali Dignitate*. Basel: Cum Caes. Gratia privilegia.
- JACOBUS VAN VIERBO. 2009. *De Regimine Christiano*. Vertaal deur R.W. Dyson. Leiden: Brill.
- JOHANNES ALTHUSIUS. 1614. *Politica Methodice Digesta*. Herborn: Nassoviorum.
- JOHANNES ALTHUSIUS. 1649. *Dicaeologica Libri Tres*. Francofurti: H.C. Corvini.
- JOHANNES ALTHUSIUS. 1965. *Politics*. Vertaal deur F.C. Carney. London: Eyre & Spottiswoode.
- JOHANNES VAN PARYS. 1566. Tractatus de potestate regia et papali. In: S. Schard, *De Jurisdictione, Auctoritate, et Praeeminentia Imperiali, ac Potestate*. Basiliae: Cum Caes. Maiest., pp. 142-224.
- JOHANNES VAN SALISBURY. 1992. *Policraticus*. Vertaal deur C.J. Nederman. Cambridge: Cambridge University Press.
- JUNIUS BRUTUS. 1994. *Vindiciae Contra Tyrannos*. Red. G. Garnett. Cambridge: Cambridge University Press.
- JUSTINIANUS. 1873. *Codex*. Red. P. Krueger. Berolini: Apud Weidmannos.
- JUSTINIANUS. 1928. *Institutiones & Digesta*. Red. P. Krueger. Berolini: Apud Weidmannos.
- LÉVI-STRAUSS, C. 1963. *Structural Anthropology*. Vertaal deur C. Jacobson & B.G. Schoepf. New York: Basic Books.
- LEWIS, E. 1954. *Medieval Political Ideas*. Vol. I. London: Routledge.
- Lupold van Bebenburg. 1566. De Jure Regni & Imperii. In: S. Schard, *De Jurisdictione, Auctoritate, et Praeeminentia Imperiali*. Basileae: Cum Caes. Maiest., pp. 328-410.
- MANEGOLD VAN LAUTENBACH. 1891. Ad Gebehardum. In: *Monumenta Germaniae Historica. Libelli de Lite Imperatorum et Pontificum Saeculis XI. Et XII. Conscripti. Tomus I*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, pp. 300-430.
-

- MARSILIUS VAN PADUA. 2005. *The Defender of the Peace*. Vertaal en geredigeer deur A. Brett. Cambridge: Cambridge University Press.
- NICOLAUS VAN CUSA. 1566. De Concordantia Catholica. In: S. Schard, *Iurisdictione, Auctoritate, et Praeeminentia Imperiali, ac Potestate*. Basileae: Cum Caes. Maiest., pp. 465-676.
- MARSILIUS VAN PADUA. 2005. *Defender of the Peace*. Vertaal deur A. Brett. Cambridge: Cambridge University Press.
- PERTZ, G.H. (Red.) 1835. *Monumenta Germaniae Historica Leges*. Vol. I. Hannoverae: Aulici Hahniani.
- PLATO. 1979. *The Republic*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
- RAATH, A.W.G. 2011. Stoic roots of early Reformational resistance theory: a marginal note on the origins of the right to resistance in Early Reformational political thought. In: *Studia Historiae Ecclesiae*, Oktober, pp. 1-12.
- THOMAS AQUINAS. 1630. *De Regimine Principum*. Lugduni Batavorum.
- VON GIESEBRECHT, W. 1868. Ueber Magister Manegold von Lautenbach und Seine Schrift gegen den Scholasticus Wenrich. In: *Sitzungsberichte der köngl. Bayer. Akademie der Wissenschaften zu München*. F. Straubb., pp. 297-330.
- VON SAVIGNY, F.K. 1816. *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*. Vol. 2.
- WATT, J.A. 1988. Spiritual and Temporal Powers. In: J.H. Burns (Red.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought*, c. 350-c. 1450. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 367-425.
- WILLEM VAN OCKHAM. 1668. Octo Quaestiones. In: M. Goldast, *Monarchia Romani Imperii*. Vol. II. Frankfurt: Joann-David Zunnerum, pp. 314-391.
- WILLEM VAN OCKHAM. 1668. Dialogus. In: M. Goldast, *Monarchia Romani Imperii*. Vol. II. Frankfurt: Joann-David Zunnerum, pp. 398-957.